

סוגיה ט: מצוות היום: סעודה, משלוח מנות ומתנות לאביונים

*

רקע

"והימים האלה נזכרים ונעשים" – ימי הפורים "נזכרים" בקריאת מגילה ו"נעשים" בסעודה, משלוח מנות ומתנות לאביונים. נשאלת השאלה האם שלש מצוות אלו קשורות זו בזו או שהם שלש מצוות נפרדות. לשאלה זו השלכות הלכתיות.

מקורות

- א. ז.ז: "ומתנות לאביונים... ודמי ליה כמאן דמנח בכיסיה"
- ב. רי"ף ג: באלפס, "ומשלוח מנות... ושמחה כתיב בהו"; ר"ן ד"ה גמ', "ומשלוח מנות... ליל י"ד"
- רמב"ם הל' מגילה פ"ב הל' יד-יז, והגהות מיימוניות אות ב
טור סי' תרצד
- ג. מרדכי סי' תשעז, תשפז
- ריטב"א ד"ה תני רב יוסף
- ד. מאירי ד"ה חייב אדם
- כלבו סי' מה ד"ה ואחר צאתם, "וחייב אדם לבסומי בפוריא... וזו היא השמחה השלמה"
- ה. שו"ע סי' תרצד ומשנה ברורה [בעיקר: סק"ב]
- סי' תרצה ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק טו, יז-יח, כ, כה, ביאור הלכה ד"ה חייב]

טור אורח חיים סימן תרצד

חייב כל אדם ליתן מתנות לעניים ולפחות שתי מתנות לב' עניים מעות שגבן לחלקן לעניים בפורים
אין רשאי לשנותן לצדקה אחרת ואין העני רשאי להוציאן לדבר אחר אלא בסעודת פורים ואין
מדקדקין בהן אלא כל מי שפושט ידו ליטול נותנין לו אחד ישראל ואחד עו"ג.

ריטב"א ד"ה תני רב יוסף

תני רב יוסף ומשלוח מנות איש לרעהו שתי מנות לאדם אחד. כלומר לרעהו העשיר, ומתנות
לאביונים שתי מתנות לשני בני אדם. ר' יהודה נשיאה שדר ליה לרב הושעיא אטמא דעגלא תילתא
וגרבא דחמרא. גרש"י ז"ל שלח לו קיימת בנו רבינו ומשלוח מנות, ופירש דהכא מנות איכא, ולא
גרסינן הדר שלח ליה איהו, אבל בכולהו נוסחי גרסינן קיימת בנו רבינו ומתנות לאביונים. פירוש
שלא היתה יקרה התשורה בעיניו ואמר שאינה מתנה לאדם כמוהו ולא יצא ידי חובת משלוח מנות
איש לרעהו, הדר שלח ליה כלומר רבי יהודה נשיאה גופיה עגלא תליתאה ותלת גרבי יין שלח ליה
קיימת בנו רבינו ומשלוח מנות איש לרעהו, כלומר שזו התשורה הראויה לך, ומסתברא דמתנות
לאביונים היינו אפילו בב' פרוטות דשוה פרוטה חשיבא מתנה אבל לא בפחות כדאיתא בגיטין [כ].
ובדוכתי אחריתי.

מאירי ד"ה חייב אדם

חייב אדם להרבות בשמחה ביום זה ובאכילה ובשתיה עד שלא יחסר שום דבר ומכל מקום אין אנו מצווין להשתכר ולהפחית עצמנו מתוך השמחה שלא נצטוונו על שמחה של הוללות ושל שטות אלא בשמחה של תענוג שנגיע מתוכה לאהבת השם והודאה על הנסים שעשה לנו. ומה שאמר כאן עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי כבר פירשו קצת גאונים שממה שהזכיר אחריו קם רבא שחטיה לרבי זירא נדחו כל אותם

ספר כלבו סימן מה ד"ה ואחר צאתם

וחייב אדם לבסומי בפוריא לא שישתכר שהשכרות אסור גמור ואין לך עבירה גדולה מזו שהוא גורם לגלוי עריות ושפיכות דמים ולכמה עבירות זולתן אך שישתה יותר מלימודו מעט כדי שירבה לשמוח ולשמח האביונים וינחם אותם וידבר על לבם וזו היא השמחה השלמה

הסבר הסוגיה

"כימים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם והחדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב לעשות אותם ימי משתה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים". [אסתר ט, כב]

חכמים תיקנו בימי הפורים שלש מצוות, משתה ושמחה, משלוח מנות ומתנות לאביונים. הגמ' מדייקת מהפסוקים, ששולחים שתי מנות לאיש אחד, ושתי מתנות לשני אביונים. ניתן לדייק מהפסוקים דיוק נוסף, לרעהו הוא שולח "מנות" ולאביונים הוא נותן "מתנות", "מנה" היא דבר מאכל, ואילו "מתנה" היא שם כללי לכל דבר שנותנים לעניים. דין זה מפורש בפסק הרמב"ם [הל' מגילה פ"ב הל' טו-טז] הפוסק: "וכן חייב אדם לשלוח שתי מנות של בשר או שני מיני תבשיל או שני מיני אוכלין לחבירו... וחייב לחלק לעניים ביום הפורים, אין פוחתין משני עניים נותן לכל אחד מתנה אחת או מעות או מיני תבשיל או מיני אוכלין" – לרעהו נותן מנות של בשר או מיני תבשיל או מיני אוכלין, ולעניים נותן מתנה או מעות או מיני תבשיל. הטור [סי' תרצד] חולק על הרמב"ם ולדעתו מותר לעניים להשתמש במתנתם לצורכי סעודה בלבד.

נראה להסביר שהרמב"ם והטור חולקים בהבנת דין מתנות לעניים. מצות משלוח מנות היא חלק מדיני סעודה, כשם שאדם חייב בסעודה כך הוא חייב לספק צרכי סעודה לחברו, במצות מתנות לאביונים נחלקו הראשונים, הטור סובר שאף היא מדיני סעודה, והרמב"ם סובר שהיא אינה מדיני סעודה אלא מצוה בפני עצמה לשמח את העניים בפורים.

הגמ' [ד:] אומרת שבני הכפרים המקדימים ליום הכניסה אוכלים סעודת פורים ושולחים מנות בי"ד, ונותנים מתנות לאביונים ביום הכניסה, "מפני שעיניהן של עניים נשואות במקרא מגילה". לשיטת הרמב"ם הדין ברור, משלוח מנות הוא מדיני הסעודה, ולכן זמנו ביום י"ד, ומתנות לאביונים הוא דין בפני עצמו, וזמנו אינו תלוי בזמן סעודה, לשיטת הטור

צריך לומר שמפני שעיניהם של עניים נשואות במקרא מגילה, חכמים הקלו לתת להם את מעותיהם שלא בזמן סעודה, ובתנאי שהשתמשו בהם לצורכי הסעודה בלבד.

נפקא מינה אפשרית בין שיטת הרמב"ם לשיטת הטור, האם ניתן לקיים מצות מתנות לאביונים בלילה, לדעת הטור דין מתנות לאביונים כדין סעודה, שאם קיימה בלילה לא יצא ידי חובתו, לשיטת הרמב"ם אולי ניתן לומר שמותר לתת מתנות לאביונים אפילו בלילה.

שיעור מתנות לאביונים אינו מפורש בגמ'. הריטב"א [תני רב יוסף] כותב ששיעור מתנה פרוטה, ומספיק לתת שתי פרוטות, פרוטה לכל עני.

גם שיעור משלוח מנות אינו מפורש בגמ', אבל ניתן ללמודו מגרסה אחת של הגמ'. הגמ' מספרת שרבי יהודה נשיאה שדר ליה לרבי אושעיא אטמא דעיגלא תלתא [=יין של עגל שלישי לבטן] וגרבא דחמרא [=כד של יין], אמר לו רבי אושעיא "קיימת בנו רבינו ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים". הגר"א והב"ח מוחקים "ומתנות לאביונים", וגורסים רק "קיימת בנו ומשלוח מנות איש לרעהו". הריטב"א [ד"ה תני רב יוסף] מביא גרסה שונה: "קיימת בנו רבינו ומתנות לאביונים". מסביר הריטב"א שרבי אושעיא אמר לרבי יהודה נשיאה שהוא קיים מתנות לאביונים אבל לא קיים משלוח מנות, כיוון שלא שלח מתנה ראויה לו. מגרסה זו מתחדש שרק במנה חשובה מקיימים מצות משלוח מנות, וחשיבות המנה נקבעת לפי הנותן ולפי המקבל.

מגמ' זו ניתן ללמוד שאף יין נחשב מנה, וניתן לשולחו במצות משלוח מנות. הרמב"ם [הל' מגילה פ"ב ה"ט"ו] מגדיר משלוח מנות: "שתי מנות של בשר או שני מיני תבשיל או שני מיני אוכלין", ואינו מזכיר משקים. ניתן להבין שגרסתו כגרסת הריטב"א, וטענתו של רבי אושעיא היתה, שמשקה אינו מוגדר כמנה, ורבי יהודה נשיאה ששלח מנה אחת בלבד קיים רק מצות מתנות לאביונים.

רביא מחדש חובה נוספת שאינה מוזכרת במגילה: "חייב איניש לבסומי בפורי' עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי". הרמב"ם [הל' מגילה פ"ב ה"ט"ו] פוסק: "כיצד חובת סעודה זו שיאכל בשר ויתקן סעודה נאה כפי אשר תמצא ידו, ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרות", החובה להתבסם בפורים אינה מצוה בפני עצמה אלא דין בגדרי סעודה, חייבים בסעודה לאכול בשר ולשתות יין עד שישתכר וירדם בשכרות. גם מהטור [ס' תרצה] משמע שהחובה להתבסם היא דין במצות סעודה. לדעת הרמב"ם והטור השותה מחוץ לסעודה אינו מקיים מצוה.

בעל המאור [ג: באלפס, מובא בר"ן ד"ה גמ' מתני'] מביא את דברי רבינו אפרים הלומד מהגמ' המביאה את המעשה ברבה ששחטיה לר' זירא ללמד שאין הלכה כרבא, ולא ראוי להשתכר בפורים. הרמב"ם סובר שאין חיוב להשתכר כלוט אלא להשתכר עד שירדם בשכרות. הכלבו [ס' מה] סובר ששותה יותר מלימודו כדי שירבה לשמוח ולשמח את האביונים. הראב"ה [מובא בהגהות מיימוניות פ"ב ה"ט"ו אות ב] פוסק שהחיוב להשתכר אינו מעכב אלא מצוה בעלמא.

סיכום

ארבע חובות אדם חייב לקיים בפורים: סעודה, משלוח מנות, מתנות לאביונים ולהתבסס. הרמב"ם סובר שמשלוח מנות והחייב להתבסס הם מדיני סעודה, ומתנות לאביונים היא מצוה בפני עצמה. הטור סובר שאף מתנות לאביונים היא דין במצות סעודה. שיעור מתנה לאביונים - פרוטה, ושיעור משלוח מנות - לדעת הריטב"א מנה חשובה הראויה לשולח ולמקבל, ולדעת הרמב"ם כל דבר מאכל אבל לא משקה.

הלכה

השו"ע [סי' תרצד סע' א-ב] פוסק שחייב כל אדם לתת לפחות שתי מתנות לשני עניים, ומותר לעני לעשות במעות כל דבר שהוא רוצה.

השו"ע [סי' תרצה סע' א] פוסק שצריך לעשות סעודת פורים ביום. הרמ"א מוסיף שאף בלילה ירבה קצת בסעודה. הוא [סע' ב] פוסק שחייב אדם לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי. הרמ"א פוסק שאינו חייב להשתכר כל כך ומספיק שישתה יותר מהרגלו וירדם. הביאור הלכה [ד"ה עד] פוסק, שלא ישתכר אם יודע שמפני השכרות יזלזל במצוה מן המצוות.

השו"ע [סע' ד] פוסק שחייב לשלוח לחברו שתי מנות של בשר או של מיני אוכלים. המשנה ברורה [סק"כ] פוסק שיכול לשלוח אף שני מיני משקה, שאף שתיה בכלל אכילה.